

İSFAHÂNÎ, Ebû Müslim

(أبو مسلم الإصفهاني)

Ebû Müslim Muhammed
b. Bahr el-İsfahânî
(ö. 322/934)Kur'an'da
neshi kabul etmemesiyle tanınan
müfessir ve Mu'tezile kelâmcısı.

254'te (868) doğdu. İbnü'n-Nedîm babasını Müslim b. Bahr diye kaydederken İbn Hacer el-Askalânî künyesini Ebû Seleme olarak zikretmiştir. Özellikle tefsir ve Mu'tezile kelâmı sahalarında derinleşti, cedelci kişiliğiyle tanındı, Arap dili ve edebiyatı ile hadis, fıkıh gibi diğer İslâmî ilimlerde de kendini yetiştirdi. Bazı kaynaklarda şiirlerinden örnekler nakledilir. Devlet idaresinde kâtiplik görevinin yanı sıra 300 (912) yılında Divânü'l-harâc ve'd-diyâ'n başına getirildi, 321 yılı Şevval ayında (Ekim 933) İsfahan valisi oldu. Aynı yılın zilkade ayının ortalarında İsfahan'ı ele geçiren Ali b. Büveyh tarafından görevden azledildi. Bazı Şîa kaynaklarında Şîa'ya meyli olduğu söylenen Ebû Müslim el-İsfahânî 322 (934) yılının sonlarına doğru vefat etti. İbn Hacer'in bu tarihi 372 (982) olarak kaydetmesi bir zühul eseri olmalıdır.

Kur'an'da neshin olmadığı yönündeki görüşüyle tanınan Ebû Müslim el-İsfahânî'nin bu görüşüne nesh konusunun ele alındığı kitaplarda atıfta bulunulur. Eserleri günümüze ulaşmadığından onun nesh konusundaki görüşleri kesin olarak belli olmamakla birlikte Fahreddin er-Râzî gibi bazı müfessirlerin verdiği bilgilerden anlaşıldığına göre İsfahânî, Kur'an âyetleri arasında neshin söz konusu olmadığını öne sürmüş, bu görüşünü desteklemek üzere Fussilet sûresinin 42. âyetini delil getirmiştir. Bakara sûresinin 106. âyetiyle Nahl sûresinin 101. âyetinde sözü edilen neshi ise değişik şekillerde te'vil etmiştir. Neshin gerçekleştiği ileri sürülen âyetleri uzlaştırmaya çalışmış, genellikle bunları "tahsis" ile açıklamıştır (bk. NESİH). Onun bu görüşü, uzun bir süre İslâm âlimlerinin sert tepkilerine yol açmışsa da özellikle son dönemlerde bu görüş paralelinde fikir beyan edenler bulunmaktadır. Ayrıca Ebû Müslim el-İsfahânî'nin aslında Kur'an'da neshi reddetmediğini, başkalarının nesh dediğini onun tahsisle ifade ettiğini, dolayısıyla adlandırmadan başka bir farklığın olmadığını öne sürenler de vardır.

Ebû Müslim el-İsfahânî, İbn Mihrebzûd olarak da tanınan Ebû Müslim Muham-

med b. Ali el-İsfahânî ile (ö. 459/1067) zaman zaman karıştırılmıştır. İsim benzerliğinin yanı sıra Mu'tezile mezhebine mensubiyet ve tefsire dair eser yazmış olma gibi yönlerden de bu iki âlim arasında benzerlik vardır.

Eserleri. 1. *Câmi'u't-te'vîl li-muḥkemî't-tenzîl* (Şerḥu't-te'vîl). On dört ciltlik bir tefsir olan eserde, ilgili âyetlerin Mu'tezile ekolünün esasları doğrultusunda yorumlandığı zikredilmiş olup Ebû Ca'fer et-Tûsî tefsirinde bu kitaptan övgüyle söz etmiş, ancak konuları fazla uzattığını, gereksiz bilgilere yer verdiğini belirtmiştir. Eserden en fazla iktibas yapanların başında Fahreddin er-Râzî gelir. Saîd el-En-sârî, Fahreddin er-Râzî'nin tefsirinde Ebû Müslim'den naklettiği görüşleri toplayarak *Mülteka'tü Câmi'i't-te'vîl li-muḥkemî't-tenzîl* adıyla bir eser meydana getirmiştir (Kalkûta 1340/1921). Ayrıca Seyyid Nasîr Şah ve Refîullah da ortak bir çalışmayla Fahreddin er-Râzî'nin tefsirinde yer alan İsfahânî'ye ait görüş ve nakilleri derleyip Urduca'ya tercüme etmiş, bunlara bazı açıklamalar da ekleyerek *Mecmû'a-i Tefâsîr-i Ebû Müslim-i İsfahânî* adıyla yayımlamışlardır (Lahor 1964). Kâtib Çelebi, *Câmi'u't-te'vîl*'in müellifinin yukarıda sözü edilen Ebû Müslim Muhammed b. Ali el-İsfahânî olabileceğini kaydeder (*Keşfü'z-zunûn*, I, 538). 2. *en-Nâsih ve'l-mensûḥ*. Kâtib Çelebi bu eseri, hadiste nâsih-mensûḥ konusunda yazılan kitapları kaydettiği bölümde zikretmiştir. Kaynaklarda Ebû Müslim'in ayrıca nahve dair bir kitabının ve risâlelerini toplayan bir eserinin bulunduğu belirtilmiştir.

BİBLİYOGRAFYA :

İbnü'n-Nedîm, *el-Fihrist*, s. 196; Kâdî Abdülcebbâr, *Fazlû'l-i'tizâl ve ṭabaḳâtü'l-Mu'tezile*, Tunus 1393/1974, s. 299; Fahreddin er-Râzî, *et-Tefsîrü'l-kebîr*, Beyrut 1411/1990, III, 207; XX, 93; Yâkût, *Mu'cemû'l-üdeba'*, XVIII, 35-38; Safedî, *el-Vâfi*, II, 244; İbnü'l-Murtazâ, *Ṭabaḳâtü'l-Mu'tezile*, s. 91; İbn Hacer, *Lisânü'l-Mizân*, V, 89; Süyûtî, *Buḡyetü'l-vu'ât*, I, 59; Dâvûdî, *Ṭabaḳâtü'l-müfessîrin*, II, 106; *Keşfü'z-zunûn*, I, 442, 538; II, 1920; Brockelmann, *GAL Suppl.*, I, 334; Sezgin, *GAS*, I, 42-43; Âgâ Büzürg-i Tah-rânî, *ez-Zer'â ilâ teşâñifi's-Şî'a*, Beyrut 1403/1983, V, 44-45; Kays Âl-i Kays, *el-İrânîyyûn*, I, 134-139; Mustafa Zeyd, *en-Nesh fî'l-Kur'ânî'l-Kerîm*, Kahire 1987, I, 50-51, 235, 236, 255-256, 267-273; II, 655-656; *DMT*, IV, 495.

LUTFULLAH CEBECİ

İSFAHÂNÎ, Ebû'l-Ferec

(bk. EBÜ'İ-FEREC el-İSFAHÂNÎ).

İSFAHÂNÎ, Hamza b. Hasan

(bk. HAMZA el-İSFAHÂNÎ).

İSFAHÂNÎ,**Mahmûd b. Abdurrahman**

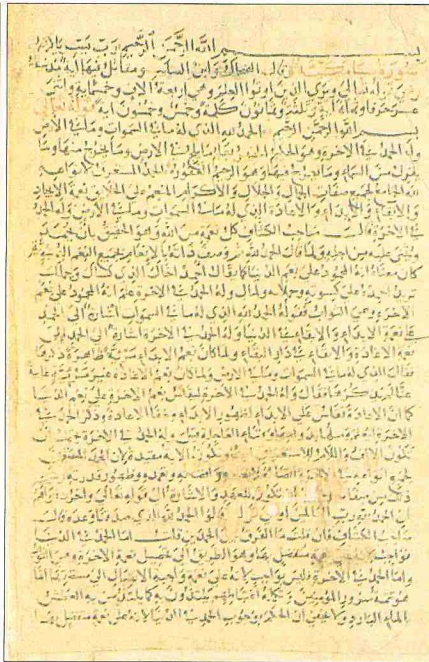
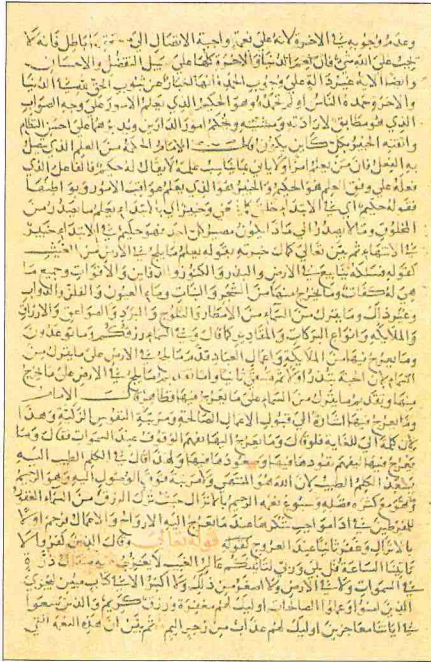
(محمود بن عبد الرحمن الإصفهاني)

Ebüssenâ Şemsüddîn
Mahmûd b. Abdurrahmân
b. Ahmed el-İsfahânî
(ö. 749/1349)Eş'arî kelâmcısı
ve Şâfiî fakihî.

17 Şâban 674'te (5 Şubat 1276) İsfahan'da doğdu. İlk öğrenimini babasının yanında yaptıktan sonra Kutbüddîn-i Şîrâzî, Cemâleddin İbn Ebû'r-Recâ gibi âlimlerden İslâmî ilimleri okudu. Gençlik yıllarını Tebriz ve İsfahan'da geçirdi. 724'te (1324) hacca gitti; dönüşte Kudüs'e uğradıktan sonra yörenin ünlü âlimleriyle tanışmak üzere Dimaşk'a geçti. Orada bir taraftan ders verirken bir taraftan çeşitli eserler kaleme aldı. Revâhiyye Medresesi müderrisi İbnü'z-Zemlekânî vefat edince buranın müderrisliğine getirildi. Dimaşk'ta yedi yıl kaldıktan sonra Memlûk Sultanı Muhammed Nâsır'ın daveti üzerine Kahire'ye gitti ve Sertâkus Zâviyesi'nin şeyhi Meccüddin el-Aksarâyî tarafından karşılandı. Kısa bir süre Muizziyye Medresesi'nde müderrislik yaptı. Sultan Nâsır'ın inşa ettirdiği Nâsiriyye Medresesi'nin müderrisliğine tayin edildi ve ölünceye kadar bu görevi yürüttü. Zilkade 749'da (Şubat 1349) Kahire'de ortaya çıkan veba salgınında öldü ve Karâfe'ye defnedildi.

Kutbüddîn-i Şîrâzî'nin etkisiyle tasavvufa ilgi duyan İsfahânî, kelâm ve mantıkla meşgul olmasına rağmen Takıyyüddin İbn Teymiyye gibi Selefi bir âlimin kendisinden takdirle bahsettiği güçlü bir ilmî şahsiyete sahipti. Çeşitli alanlarda eserler kaleme almış ve kelâm ilminde şerhçilik dönemine öncülük yapmıştır.

Eserleri. 1. *Şerḥu'l-Akâ'id*. Necmeddin en-Nesefî'ye ait *'Akâ'idü'n-Nesefî'* nin şerhidir (Süleymaniye Ktp., nr. 740). 2. *Meṭâli'u'l-enẓâr*. Beyzâvî'nin *Ṭavâli'u'l-envâr* adlı kitabının şerhi olup Memlûk Sultanı Nâsır Muhammed'e ithaf edilen eser *Ṭavâli'u'l-envâr* şerhleri arasında meşhur olmuş ve Osmanlı medreselerinde ders kitabı olarak okutulmuştur (İstanbul 1305). Sarıgürz diye meşhur olan Nûreddin b. Yûsuf, Seyyid Şerîf el-Cürcânî, Muslihuddin Lâfî, Efdalzâde Hamîdüd-

Mahmûd b. Abdurrahman el-İsfahânî'ye ait *Envârü'l-hakâ'ikü'r-rabbâniyye fî tefsiri'l-le'â'ifi'l-Îur'âniyye* adlı eser-in müellif hattı nüshasının Sebe' sûresiyle başlayan tefsirinin ilk iki sayfası (Süleymaniye Ktp., Lâleli, nr. 138)

din ve Hocazâde Muslihuddin Efendi esere hâşiye yazmışlardır (*Keşfû'z-zunûn*, II, 1116-1117). 3. *Teşyidü'l-kavâ'id fi şerhi Tecridü'l-'akâ'id*. Nasîrüddin et-Tûsî'nin *Tecridü'l-'akâ'id*'ine (*Tecridü'l-kelâm*) yapılmış bir şerhtir (Süleymaniye Ktp., Lâleli, nr. 2276; Beşir Ağa, nr. 400). eṣ-Şerḥu'l-kadîm adıyla da bilinen kitapta özellikle Tûsî'nin imâmet konusundaki görüşleri tenkit edilmiştir. Anadolu'da çok tutulana esere Seyyid Şeriff el-Cürcânî Hâşiyyetü't-Tecrid adıyla hacimli bir hâşiye yazmış, bunun üzerine de çeşitli hâşiye ve ta'likler kaleme alınmıştır (a.g.e., I, 346-347, 349). 4. *Hulûşatü'l-'akide* (Süleymaniye Ktp., Âşir Efendi, nr. 471). 5. *Şerhu Minhâcî'l-vüsûl ilâ 'ilmi'l-uşûl*. Beyzâvî'ye ait *Minhâcü'l-vüsûl*'ün şerhi olup (Süleymaniye Ktp., Ayasofya, nr. 996) Muhammed en-Nemle tarafından yapılmıştır (Riyad 1410/1990). 6. *Şerhu Muhtaşarı İbnî'l-Hâcib*. İbnü'l-Hâcib'in *Münteha's-sûl ve'l-emel* adlı eserine kendisinin yaptığı *el-Muhtaşar*'ın şerhidir (Süleymaniye Ktp., Lâleli, nr. 771; Yozgat, nr. 663). 7. *Beyânü me'âni'l-Bedî'*. İbnü's-Sââtî'nin *el-Bedî'* (*Nihâyetü'l-vüşûl*) adlı fıkıh usulüne dair eseri için yazılmış bir şerhtir (Süleymaniye Ktp., Fâtih, nr. 1345, 1347). Sıbgatullah Nebî Gulân

Muhammed Kutbüddin eser üzerinde bir doktora çalışması yapmış ve metnini tahkik etmiştir (1405/1984, Câmîatü'ü Ümmî'l-kurâ [Mekke]). 8. *Envârü'l-ḥakā'iki'r-rabbâniyye fi tefsîri'l-leṭâ'ifi'l-Kur'ân-ıyye*. Zemahşerî'nin *el-Keşşâf*'ı ile Râzî'nin *Mefâtîḥu'l-ğayb*'ından istifade edilerek kaleme alınmıştır. Yer yer her iki müellife yazar tarafından yöneltilen tenkidleri de ihtiva eden eserin müellif hatı-tıyla yazılmış bir nüshası Süleymaniye Kütüphanesi'nde mevcuttur (Lâleli, nr. 138). 9. *Şerḥu Fuşûli'n-Nesefi*. Burhâneddin en-Nesefî'nin cedel ilmine dair *Fuşûl*'ünün şerhidir (Süleymaniye Ktp., Lâleli, nr. 740). 10. *Şerḥu Meṭâli'i'l-envâr*. Sirâceddin el-Urmevî'ye ait *Meṭâli'u'l-envâr*'ın şerhi olup (Süleymaniye Ktp., Lâleli, nr. 2672; Beşir Ağa, nr. 423) eser üzerine Molla Fenâri, İbn Cemâa, Kara Dâvud ve Musannifek tarafından hâşiyeler yazılmıştır (*a.g.e.*, II, 1717). 11. *el-Mûcez fi 'ilmi'l-manṭık* (Süleymaniye Ktp., Âşir Efendi, nr. 471). 12. *Nâziratü'l-ʿayn*. Bir mukaddime ile iki bölümden oluşan eser için Ahmed b. Ömer el-Mâlikî bir şerh kaleme almıştır (*a.g.e.*, II, 1921). 13. *Şerḥu'l-Kâfiye*. İbnü'l-Hâcib'in nahve dair eserinin şerhidir (Süleymaniye Ktp., Şehid Ali Paşa, nr. 2462). 14. *Mi'yârü'l-Ce-*

mâlî ve niiftâhu Ebî İshâkî. Farsça'ya ve aruz ilmine dair olan eser Sultan Cemâleddin Ebû İshak'a ithaf edilmiştir (Süleymaniye Ktp., Servili, nr. 252; Kadîzâde Mehmed, nr. 427). **15. Şerhu 'Arûz**. Sadreddin Muhammed b. Rûkneddin es-Sâvî'ye ait eserin şerhidir (Süleymaniye Ktp., Beşir Ağa, nr. 539).

BİBLİYOGRAFYA :

Sübkî, *Ṭabakāt*, X, 383; İsnevî, *Ṭabakātü's-Şâfi'iyye*, I, 172; İbn Kâdî Şühbe, *Ṭabakātü's-Şâfi'iyye*, III, 71-72, 77, 78, 82, 108; İV, 37, 39; İbn Hacer, *ed-Dürerü'l-kâmine*, IV, 326; Dâvudî, *Ṭabakātü'l-müfessirîn*, II, 313-314; Keşfü'z-zunûn, I, 112, 235, 346-347, 349, 443; II, 1116-1117, 1136, 1148, 1371, 1717, 1855, 1921, 1991; İbnü'l-İmâd, *Şezerât*, VI, 165; Brockelmann, *GAL Suppl.*, II, 137; *Hediiyyetü'l-'ârifîn*, II, 409; Ömer Nasuhi Bilmen, *Büyük Tefsir Tarihi*, İstanbul 1974, II, 560-561; Cahit Baltacı, *XV-XVI. Asırlarda Osmanlı Medreseleri*, İstanbul 1976, s. 37; Muhsin Demirci, *Ebü's-Senâ Ahmed İbn Abdu'r-Rahman el-İsfahani ve Tefsirindeki Metodu* (doktora tezi, 1987), MÜ Sosyal Bilimler Enstitüsü.

MUHSİN DEMİRCİ

İSFAHÂNÎ,
Muhammed b. Mahmûd
(محمد بن محمود الإصفهانی)

Ebû Abdillâh Şemsüddîn
Muhammed b. Mahmûd
b. Muhammed el-İsfahânî
(ö. 688/1289)

Şâfiî fakihî.

616'da (1219) babasının saltanat nâibi olduğu İsfahan'da doğdu ve burada öğrenim gördü. Moğollar'ın İsfahan'ı işgal etmesi üzerine Bağdat'a gitti. Sirâceddin el-Hiraklî'den fıkıh ve Tâceddin el-Urmevi'den diğer dinî ilimleri okudu. Bir ara Anadolu'ya geçerek Esîrüddin el-Ebherî'den felsefe ve mantık dersleri aldı. Ardından Halep'e gitti ve Tuğrul b. Abdullah el-Muhsin'den hadis okudu. 650 (1252) yılından sonra Dimaşk'ta çeşitli âlimlerle ilmî münazaralarda bulundu.

Öğrenimini tamamlayarak Mısır'a giden ve sırayla Menbic, Kûs ve Kerek'te kadılık yapan İsfahânî daha sonra Kahire'ye yerleşti; Meşhed-i Hüseyin ve Sâhibiyye Medresesi'nde ders verdi. Meşhed-i Şâfiî'de müd olarak görev yaparken kendisi gibi Kûs'tan Kahire'ye gelen İbn Dakikül'îd'in buraya müderris tayin edilmesi üzerine hocalık görevinden ayrıldı. Kaynaklardaki çeşitli bilgilerden İsfahânî ile İbn Dakikül'îd arasında bir geçimsizliğin bulunduğu anlaşılmaktadır (Sübkî, VIII, 101; İbn Kâfî Sühbe, II, 200).